

O DESCRIERE A CLUJULUI DIN 1734

FABIAN RÓBERT-DONÁT

Biblioteca Județeană „Octavian Goga” Cluj

robert.fabian@bjc.ro

ABSTRACT: The establishment of the Habsburg domination in Transylvania at the beginning of the 18th century came with the need of the Habsburg monarchy to know the Principality better: in 1734, it is desired that some maps be drawn up. The drawing up of these maps was supported by the production of some descriptions of the settlements, and it was in this context that the manuscript *Descriptio Civitatis Claudiopolis* was born. Four inhabitants, delegated by the city, wrote the first detailed description of the town. The present study aims to present the context in which the manuscript was written and provides a brief overview of its subsequent reception.

KEYWORDS: Cluj, 1734, urban history, manuscripts, description of the town, Principality of Transylvania, Habsburg monarchy

Transilvania la începutul secolului al XVIII-lea

Tentativa eșuată a turcilor de a ocupa Viena, în 1683, s-a soldat cu formarea, în 1684, a unei alianțe antiotomane, iar manevrele militare care au urmat au plasat Principatul Transilvaniei într-o situație dificilă. Pe de-o parte, succesele militare ale Imperiului Habsburgic prevesteau finalul unei noi dominații asupra spațiului central-european, pe de altă parte, în incertitudinea momentului, Principatul nu dorea să riște un amplu conflict militar cu Poarta. Ocuparea militară habsburgică a Transilvaniei, la sfârșitul secolului al XVII-lea, nu a făcut decât să alimenteze lipsa de popularitate a viitorilor noi stăpâni. Documentul, cunoscut în istoriografie sub numele de *Diploma leopoldină* (1961), însemna nu doar sfârșitul Principatului Transilvaniei și al suzeranității otomane, dar și înglobarea lui în Imperiul Habsburgic, înființarea Guberniului, sfârșitul multor manevre militare și diplomatice legate de Principat (încheiate prin Pacea de la Karlowitz) și începutul unei noi ere pe

plan administrativ. Războiul curuților din primul deceniu al secolului al XVIII-lea a întârziat instaurarea regimului Habsburgic în Transilvania, iar Pacea de la Satu Mare (1711) a condus, în următoarele decenii, la consolidarea regimului și la formarea unor noi realități în statutul juridic al Transilvaniei, la evoluția structurilor administrative, a instituțiilor locale și centrale, și la noutăți pe plan economic și social.

Istoria unei descrieri a orașului Cluj

Cu instaurarea stăpânirii habsburgice în Transilvania (deși stările privilegiate sperau să nu aducă modificări majore în sistemul politic al principatului), vechile rânduieli au devenit instabile ca urmare a încercărilor absolutiste ale curții de la Viena de a adopta o politică sistematică de „modernizare”, de punere în valoare a resurselor Transilvaniei. Trebuie menționată și preocuparea constantă a curții de a restaura și consolida catolicismul, politică ale cărei efecte s-au resimțit și în Transilvania.

Consolidarea regimului¹ a venit și cu nevoia autorităților centrale de a avea o evidență cât mai detaliată despre Transilvania și locuitorii săi. Curtea de la Viena și-a propus întocmirea unor hărți cât mai exacte: acestea aveau nu doar un scop administrativ, ci și militar. Pentru înlesnirea alcătuirii unor astfel de hărți militare și administrative, aveau să fie întocmite descrieri ale orașelor. În acest context, s-a născut și descrierea urbei, din 1734.²

Descrierea orașului Cluj din 1734 nu este un manuscris necunoscut istoriografiei. *Istoria Clujului* în trei volume³, scrisă de istoricul și arhivistul Jakab Elek (1820-1897), este o lucrare de referință pentru istoria urbei de pe malurile Someșului Mic. În această lucrare, Jakab Elek pomeneste manuscrisul din 23 iunie 1734 ca singura descriere amănunțită a orașului, pe care o cunoaște. Geneza manuscrisului o pune pe seama ordinului din 1 mai 1734, emis de Franz Anton Paul, conte de Wallis, comandantul militar cu funcția de *Praesides* (guvernator) al Transilvaniei între 1732-1734. Ordinul stipulează dorința Curții de la Viena de a fi întocmite de către experți în topografie militară hărți detaliate ale Transilvaniei. Încercările din trecut s-au soldat cu refuz sau împotrivire. Din această cauză, la cererea locotenent-colonelului Johann Conrad von Weiss (însărcinatul Vienei privind fortificațiile din Transilvania), guvernatorul a solicitat structurilor locale să vină în ajutorul topografilor, oferind și îndrumări legate de datele necesare redactării unei descrieri a așezărilor, acestea

urmând să completeze hărțile. Ordinul, care se aplica și consiliului orășenesc din Cluj, cerea date istorice, sociale, economice mult mai detaliate în cazul urbei decât în cazul altor așezări: informații nu doar despre locuitori și religiile practicate, ci și despre statutul juridic, venituri, posesiuni etc., dar și date istorice despre stema orașului, despre geneza acestuia, originea numelui, venituri din fondurile forestiere, venituri din negoțul cu vin și viță de vie etc.⁴

Pentru întocmirea descrierii orașului Cluj, sfatul orășenesc sau magistratul, a delegat trei senatori (*senatores*), pe Paulus Pater, Stephanus Pataki (cel bătrân) și Paulus Gyergyai, respectiv notarul Georgius Füzéri (*Juratum Civitatis Notarium*). Ei au fost și reprezentanți ai principalelor culte ale orașului: Paulus Pater a fost catolic, Paulus Gyergyai era unitarian, iar Stephanus Pataki reformat. Despre Paulus Pater știm că a reprezentat Clujul în 1725, cu mai multe ocazii, la dieta de la Sibiu (în calitate de *comes*). Stephanus Pataki, s-a îngrijit, din 1711, de administrarea ospiciului orașului, iar, din 1713, a fost curatorul bisericii reformate. Unitarianul Paulus Gyergyai a fost învățător în vechiul Trascău (azi Rimetea), iar după întoarcerea la Cluj, în 1707, a devenit notar, apoi este pomenit de documente ca „generalis perceptor”, iar, în final, senator al orașului. Jakab Elek vorbește despre cei trei ca făcând parte din breasla croitorilor. Notarul orașului, Georgius Füzéri, apare și el adesea pomenit în documentele breslei aurarilor.⁵

¹ Ladislau Gyémánt, „Politica Habsburgilor: absolutism, reformism și liberalism,” în *Istoria Transilvaniei, Vol. III (de la 1711 până la 1918)* (Cluj-Napoca-Deva: Academia Română. Centrul de Studii Transilvane - Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016), 205-206.

² Titlul integral în latină: *Descriptio Civitatis Claudiopolis, ab origine repetita, cum Inscitionibus, in moeniis [corect: in moenibus] et aliis notabilibus Aedificiis undique conspicuis, pro augmento et varietate Incolarum ac Religionum, vicissitudinibus fatorum, Directione item Politica, usque ad modernum Statum,*

continuata et compendiose concinnata. Per Deputatos, pro hoc negotio Civitatis, Amplissimos dominos Paulum Pater, Stephanum Pataki seniore, Paulum Gyergyai Senatores et Georgium Füzéri Juratum Civitatis Notarium.

³ Cele trei volume au apărut între anii 1870-1888.

⁴ Jakab Elek, *Kolozsvár története, Vol. I* (Buda: Egyetemi Könyvnyomda, 1870), 16-17.

⁵ Jakab Elek, *Istoria Clujului, seria 1, vol. III* (Cluj-Napoca: Editura Școala Ardeleană, 2019), 144.

Manuscrisul latin este terminat într-o perioadă relativ scurtă de la emiterea ordinului mai sus amintit, la 23 iunie 1734, însă nu a fost și tipărit. Lucrarea nu doar că nu a văzut lumina tiparului, dar nici originalul nu a fost găsit de Jakab Elek; astăzi, presupunem că acesta s-a pierdut.⁶ Au rămas însă pentru posteritate mai multe copii ale manuscrisului. Un exemplar fusese donat în 1865 de Jakab Elek arhivei orașului, a fost achiziționată de la avocatul clujean Veres Lajos. Tot Jakab Elek a fost acela care a mai identificat copii în biblioteca Teleki de la Târgu-Mureș, în arhivele orașului Brașov, la Pesta, în colecțiile bibliotecii Academiei Maghiare. Un exemplar se află la Muzeul Național al Ungariei, unul la Alba-Iulia, în colecțiile Bibliotecii Batthyaneum.⁷ Trei copii au mai putut fi identificate și consultate de Jakab Elek; acestea erau atunci în posesia unor entități private. Pe vremea aceea încă trei exemplare se aflau în diferite fonduri, în posesia Societății Muzeului Ardelean (fondurile au fost naționalizate în 1949). Astăzi mai găsim copii la Biblioteca Națională Széchényi din Ungaria (Fol. Latin 1208) și la Österreichische Nationalbibliothek (Cod. 14345 HAN MAG). O copie destul de veche, executată în 1739 de Nagy György, se află în posesia filialei din Cluj a Arhivei (Arhi)episcopale și Capitulare de Alba Iulia (Documentele Parohiei Sfântul Mihail, cut. 11). În posesia Bibliotecii Centrale Universitare „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca se pot consulta astăzi patru copii din secolul al XVIII-lea (Ms. 603, Ms. 606, Ms. 839, Ms. 3002).

În 1865, o primă traducere a *Descrierii...* a văzut lumina tiparului⁸, fiind tălmăcită în

maghiară de profesorul piarist Vass József (1813-1973). Lucrarea este precedată și de o introducere, în care traducătorul elogiază istoria Clujului și din care putem afla că la baza tâlcuirii a stat o copie aflată în posesia clujeanului Pataki József, pe care însă translatorul a confruntat-o adesea cu un exemplar aflat în posesia arhivarului și istoricului Mike Sándor.⁹ Tălmăcirea lui Vass utilizează o maghiară arhaică, greoaie, pe alocuri cu un text adaptat de traducător. Traducerea s-a efectuat la cumpăna profesionalizării istoriei și denotă particularitățile epocii. O nouă traducere a bibliotecarului și profesorului de maghiară și latină (la Colegiul Unitarian din Cluj), Márkos Albert, a văzut lumina tiparului în 1944.¹⁰ Versiunea lui Márkos - după cum reiese din *Introducere* - s-a bazat pe o copie din 1770, aflată în arhiva bisericii unitariene (Ms. 1364), copistul fiind albaiulianul Dobó József. Traducerea a fost coroborată și cu exemplarele care la acea vreme se aflau în posesia Societății Muzeului Ardelean (cu ajutorul arhivarului Kelemen Lajos).

O descriere din secolul al XVIII-lea a orașului Cluj

Descrierea începe cu etimologia numelui: sunt trecute în revistă explicațiile lui Bonfini, dar și cele care trimit la epoca antică, respectiv perioada romană. Explicațiile autorilor, pe alocuri, nu urmăresc rigorile științifice de astăzi, scopul lor era de a așterne pe hârtie ceea ce vedeau, ce au auzit din cele mai îndepărtate timpuri. Din acest unghi trebuie privite și etimologizările speculative prezente din abundență în text.

⁶ Jakab, *Kolozsvár története*, 17.

⁷ Identificabil sub nr. Ms. a. 1747 (nr. 150) în Beke Antal, *Index manuscriptorum Bibliothecae Batthyanae Dioecesis Transsylvanesis* (K-Fehérvár: Ny. a Püspöki Nyomdában, 1871), 16-17 și Robertus Szentiványi, *Catalogus concinnus librorum manuscriptorum Bibliothecae Batthyanyanae* (Szeged: 1958), 194, (Ms. 1747, nr. 326).

⁸ Vass József, *Emléklapok Kolozsvár előkorából* (Kolozsvártt: Stein József Bizomány, 1865).

⁹ Ibid., 8-9.

¹⁰ Gyergyai Pataki, Füzéri Péter, *Kolozsvár leírása 1734-ből*, trad. și red. de Márkos Albert (Kolozsvár: Minerva, 1944) (seria Erdélyi könyvritkaságok 18).

Autorii iau la pas ulițele orașului și notează informații referitoare la porțile cetății, cele mai proeminente clădiri, case și biserici și observă, notează cu meticulozitate toate elementele arhitectonice, inscripțiile întâlnite. Descrierea este completată de un capitol distinct, dedicat „genezei religiilor”: sunt luate în vizor bisericile celor trei culte importante (catolic, luteran, unitarian), dar *Descrierea...* oferă și o incursiune în istoria bisericilor locale. Un nou capitol, dedicat „destinului și vicisitudinilor orașului”, reprezintă o trecere în revistă a celor mai importante pierderi suferite de oraș de-a lungul istoriei, respectiv a vicisitudinilor întâmpinate din 1178. Posesiunile, respectiv forma de organizare a administrației orășenești și funcțiile electivă, sunt și astăzi un izvor pentru o mai bună înțelegere a modului de funcționare a urbei, iar *Descrierea...* oferă și un prim recensământ al orașului.¹¹

Descrierea dorea să vină în completarea unei hărți a orașului. De la instaurarea Habsburgilor în Transilvania avem mai multe reprezentări ale Clujului. O primă hartă din această perioadă este cea din 1691¹², avându-l ca autor pe Giovanni Morandi Visconti, pe aceasta găsim punctat Someșul-Mic, Canalul Morii, dar și principalele artere ale cetății, fără însă ca autorul să numească și străzile.¹³ Jakab Elek a publicat, în 1870, fără a da multe detalii, o hartă¹⁴, pe care este prezentată și fortificația de pe dealul Cetățuia (construită între 1715-1723). Aceasta este datată de Szabó T. Attila, ca fiind întocmită în

1718¹⁵, identificată de Asztalos Lajos¹⁶ ca fiind o hartă întocmită de Joseph Helfst (în 1714). Pe aceasta sunt prezente principalele străzi ale orașului, se pot identifica porțile, bastioanele, dar și împrejurimile Clujului. Harta din 1734, denumită *Plan der Stadt und Schloßes Clausenburg*, a fost publicată pentru prima dată de Borbély Andor, în 1943, împreună cu mai multe reprezentări și hărți ale principalelor orașe transilvănene.¹⁷ Este una mai puțin detaliată decât cea din 1718, cu o prezentare a principalelor clădiri ale orașului, care arată expansiunea urbei și modificările structurale suferite în timp.¹⁸ Aceste hărți vor fi urmate de unele mult mai detaliate, mai ales dacă ne gândim la rezultatele evaluărilor topografice militare din anii 1769-1773 și la hărțile rezultate. Harta din 1743, „citită” împreună cu *Descrierea Clujului*, reprezintă un izvor valoros cu privire la istoria Clujului din secolul al XVIII-lea.

Dincolo de elementele speculative ale textului (specifice epocii), această lucrare, coroborată cu alte surse epigrafice, hărți, imagini din epocă, poate fi o sursă pentru reconstruirea unei părți însemnate din cultura materială și a patrimoniului construit¹⁹, mai ales din cetatea medievală, din care s-a păstrat atât de puțin pentru posterioritate. Confruntarea copiilor descrierii orașului Cluj, cercetarea lor multidisciplinară, inclusiv cea filologică, istorică, epigrafică, și de istoria artei ar oferi șansa identificării acelor manuscrise care stau cel mai

¹¹ Vezi și: Ștefan Pascu, *Istoria Clujului* (Cluj-Napoca: 1974), 215-217.

¹² Hărțile originale sunt păstrate la Arhivele Militare din Viena (Kriegsarchiv, Österreichischen Staatsarchiv).

¹³ Szabó T. Attila, *Kolozsvár települése a XIX század végéig* (Kolozsvár: Minerva, 1946), 9.

¹⁴ Jakab Elek, *Kolozsvár története világosító rajzai: (melléklet az I. kötethez)* (Buda: Nyomatott a M. Kir. Államnyomdában, 1870), anexa IV.

¹⁵ Szabó T., *Kolozsvár települése*, 9.

¹⁶ Vezi: Asztalos Lajos, *Kolozsvár: hely és településtörténeti adattár* (Kolozsvár: Kolozsvár

Társaság – Polis Könyvkiadó, 2004), Mellékletek [anexe]: Kolozsvár térképe. Helfst Joseph metszete (1714).

¹⁷ Borbély Andor, *Erdélyi városok képeskönyve 1736-ból* (Kolozsvár: Az Erdélyi Múzeum Egyesület kiadása, 1943), (seria Erdélyi Tudományos Füzetek, nr. 161), anexa 6.

¹⁸ Szabó T., *Kolozsvár települése*, 16-17.

¹⁹ Un bun exemplu de valorificare este studiul lui Lupescu Radu, „Kolozsvár korai történetének buktatói”, *Erdélyi Múzeum*, LXVII., caietele 3-4. (2005), Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása (Kolozsvár: 2005): 25-76.

aproape de originalul din 1734. În ultimele decenii, s-au făcut pași rezezi pentru aducerea la o etapă nouă a interpretărilor învechite despre Clujul medieval și premodern. O ediție critică, însoțită de o traducere, ar oferi un instrument util

celor interesați de cercetarea științifică a dezvoltării urbane, dar și pentru cititorul interesat doar de memoria și istoria locală.